

<https://doi.org/10.34142/23129387.2023.68.19>

УДК: 159.9.072

ORCID 0000-0003-1434-902X

ORCID 0000-0002-0970-2645

ORCID 0000-0001-6784-1857

МЕТАКОГНІТИВНІ ЧИННИКИ ПРОФЕСІЙНОЇ УСПІШНОСТІ СУБ'ЄКТА СУДОВО-ЕКСПЕРТНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

***Микола В. Саврасов, Руслан С. Окорочков, Марина Л.
Міхеєва***

*1^A доктор психологічних наук, доцент, професор
кафедри загальної
психології,*

*Державний вищий навчальний заклад «Донбаський
державний педагогічний університет», Україна*

E-mail: savrasov85@ukr.net

2^{CD} аспірант кафедри загальної психології,

*Державний вищий навчальний заклад «Донбаський
державний педагогічний університет», Україна*

E-mail: manufuktura1987@gmail.com

3^{BE} аспірант кафедри загальної психології

*загальної психології Державний вищий навчальний
заклад «Донбаський державний педагогічний університет»,
Україна*

E-mail: mary.mikheeva@ukr.net

Внесок авторів

**A – дизайн дослідження; B – збір даних; C –
статистичний аналіз; D – підготовка рукопису; E – збір коштів.**

Актуальність дослідження. Проблема опису структури та закономірностей прояву метакогнітивних чинників професійної успішності судового експерта набуває високої актуальності та непересічної значущості в умовах модернізації змісту та організаційних форм сучасної судово-експертної діяльності.

Мета дослідження. Виявити та описати основні психологічні характеристики метакогнітивних чинників професійної успішності суб'єкта судово-експертної діяльності та її основних типів.

Методи дослідження. В якості методів дослідження нами використовувалися теоретичні та емпіричні методи (психолого-діагностичне обстеження, методи математико-статистичної статистики (дискримінантний аналіз)). Також використані наступні діагностичні методики: тест невербальної креативності Є. Торренса, тест вербальної креативності С. Медніка, тест інтелекту Р. Амтхауера, методика діагностики метапам'яті Т. І. Доцевич, експериментально-інтроспективна методика «Метакреативні здібності» М. В. Саврасова. Експериментальною базою дослідження стало Донецьке регіональне відділення (у м. Полтава) Національного наукового центру «Інститут судових експертиз імені Засл. Професора М. С. Бокаріуса». До складу емпіричної виборки увійшли судові експерти різних напрямків експертної діяльності, з різним досвідом професійної активності, кількістю 30 осіб та віком від 27 до 50 років.

Результати дослідження. Можливий розподіл судових експертів за рівнем професійної успішності на основі характеристик образної креативності (здатність давати абстрактну назву образам уяви) та вербальної креативності (гнучкість вербальної креативності); вербального (здатність до вербального узагальнення) та просторового інтелекту (здатністю до просторового узагальнення, просторова уява); метакреативності (креативна обізнаність).

Висновки. Професійна успішність судового експерта розуміється як індивідуально і суспільно обумовлений, активний та інтегративний, глибоко усвідомлюваний процес психологічного та соціального зростання, невід'ємною частиною якого є висока професійна результативність. Висока професійна успішність судового експерта обумовлена високою абстрактністю назви образної креативності, помірною гнучкістю вербальної креативності, помірною здатністю до узагальнення, помірною здатністю до просторового узагальнення, особливостями функціонування просторової уяви та креативною обізнаністю.

Ключові слова: судовий експерт, суб'єкт, професійна успішність, метакогнітивні чинники, інтелект, обізнаність, креативність, структура, показник.

**Metacognitive factors of the professional success of the
subject of judicial expert activity**

***Mykola V. Savrasov, Ruslan S. Okorokov, Maryna L.
Mikheeva***

1^A – *Doctor of Science, Associate Professor, Professor of
General Psychology Department,
State Higher Educational Establishment «Donbass State
Pedagogical University», Dnipro, Ukraine
E-mail: savrasov85@ukr.net*

2^{CD} – *Postgraduate Student of General Psychology
Department,
State Higher Educational Establishment «Donbass State
Pedagogical University», Dnipro, Ukraine
E-mail: manufuktura1987@gmail.com*

3^{BE} – *Postgraduate Student of General Psychology
Department,
State Higher Educational Establishment «Donbass State
Pedagogical University», Dnipro, Ukraine
E-mail: mary.mikheeva@ukr.net*

*Authors' Contribution: A – Study design; B – Data
collection; C – Statistical analysis; D – Manuscript Preparation; E –
Funds Collection.*

Relevance of the study. *The problem of description of structure and
conformities to law of display of metacognitive factors of professional
success of judicial expert acquires high actuality and outstanding
meaningfulness in the conditions of modernization of maintenance and
organizational forms of modern judicial and expert activity.*

The Aim of the study. *To educe and describe basic psychological
descriptions of metacognitive factors of professional success of subject of
judicial and expert activity and basic types of professional success.*

Research methods. *As research methods, we used theoretical and
empirical methods (psychological-diagnostic examination, methods of
mathematical and statistical statistics (discriminant analysis)). The
following diagnostic methods were also used: the test of non-verbal
creativity by E. Torrens, the test of verbal creativity by S. Mednik, the test of*

intelligence by R. Amthauer, the diagnostic method of metamemory by T. I. Dotsevich, the experimental and introspective method "Metacreative abilities" by M. V. Savrasov. The experimental base of the research was the Donetsk regional department (in the city of Poltava) of the National Scientific Center «Institute of Judicial Expertise named after Des. Professor M.S. Bokarius». The empirical sample included forensic experts from various areas of expert activity, with different experience of professional activity, the number of 30 people and the age from 27 to 50 years.

Research results. It is possible to divide forensic experts according to the level of professional success based on the characteristics of imaginative creativity (the ability to give an abstract name to images of imagination) and verbal creativity (flexibility of verbal creativity); verbal (ability to verbal generalization) and spatial intelligence (ability to spatial generalization, spatial imagination); metacreativity (creative awareness).

Conclusions. The professional success of a forensic expert is understood as an individually and socially determined, active and integrative, deeply conscious process of psychological and social growth, an integral part of which is high professional performance. The high professional success of a forensic expert is due to the high abstractness of the name of figurative creativity, moderate flexibility of verbal creativity, moderate ability to generalize, moderate ability to spatial generalization, features of the functioning of spatial imagination and creative awareness.

***Keywords:** judicial expert, subject, professional success, metacognitive factors, intellect, awareness, structure, indicator.*

Вступ. Проблема структури та особливостей професійного становлення майбутнього фахівця екстремальних видів діяльності, особливо професійної юридичної діяльності, завжди цікавила науковців у галузі психолого-юридичної теорії та практики. В той же час, судово-експертна діяльність як порівняно новітня сучасна галузь професійної юридичної діяльності, попри численні нормативні та методичні документи юридичного характеру, що регламентують її функціонування, тривалий час залишалась недостатньо розкритою на науковому психологічному рівні, особливо у аспектах динаміки та структури професійного становлення фахівця судової експертизи, його особистісно-професійної успішності та соціально-професійного розвитку. Саме дані міркування

обумовлюють актуальність нашого дослідження та вибір його теми.

Відомими дослідниками встановлено, що детермінантами особистісного та професійного розвитку фахівця екстремальних видів діяльності (військова, правоохоронна, правозастосовна, рятувальна) виступають індивідуально-генетичні особливості людини, культурно-історичні закономірності буття, потреби людини в самореалізації, її особистий досвід і життєві кризи, сукупність мотивів та здатності до навчання та глибокого пізнання, прагнення інтегруватися в соціально-професійний контекст (Лефтеров, 2008).

На думку Г. О. Стрілець, професійна діяльність судового експерта являє собою врегульовану законодавством професійну діяльність у складі судово-експертних установ, що спрямована на організацію та реалізацію незалежних судових експертиз шляхом об'єктивного, всебічного і повного експертного дослідження з використанням сучасних досягнень науки і техніки, менеджмент та регламент роботи судово-експертних установ у цілому і їхніх структурних підрозділів, їх науково-методичне і інформаційне забезпечення, професійний відбір та спеціалізовану підготовку судово-експертних кадрів. При цьому правові (права та обов'язки регламентуються низкою Кодексів, Законів України, нормативно-правовими актами центральних органів виконавчої влади, відомчими інструкціями та настановами тощо), організаційні (ініціатива експерта, який може вийти за межі завдань, поставлених йому слідчим або судом; профілактичні можливості, що реалізуються на підставі експертної прогностики) та психологічні особливості діяльності судових експертів (суспільно-психологічна атмосфера, яка обумовлена цікавістю до результатів діяльності експерта з боку інших суб'єктів кримінального та цивільного судочинства; негативний емоційний вплив об'єктів дослідження; співвідношення особистісно-професійної індивідуальності та колегіальності професійної спільноти, бо працюючи в складі професійного об'єднання (науково-дослідні інститути, судових експертиз, судово-експертні центри, їх філії та структурні

підрозділи), експерт має свою конкретну професійну мету, якої він досягає, докладаючи власних зусиль та приймаючи нетривіальні рішення) детерміновані передусім її дослідницьким, правовим, конструктивним та верифікованим характером (Стрілець, 2009).

При побудові психологічної моделі судового експерта, В. М. Джавадов підкреслює, що вона містить у собі як професійні якості, так і соціальні якості, які зумовлені спрямованістю особистості експерта. До соціальних якостей при цьому відносяться його моральні якості, установка на професійну експертну діяльність, що знаходить свій прояв у переважній суспільній потребі щодо заняття експертною діяльністю. Психологічними похідними такого роду потреби виступають висока суспільну мотивація до роботи в судово-експертних організаціях, потреба у праці і задоволенням цієї потреби експертною діяльністю, можливість зреалізуватися саме у такій діяльності, потреба виконувати роботу великої суспільної значущості, бажання сприяти реалізації правосуддя, наявність розвиненого почуття особистої відповідальності за свою діяльність взагалі і за виконання кожного із конкретних завдань. До соціальних якостей експерта належить і його правосвідомість, що являє собою сферу суспільної, групової й індивідуальної свідомості, яка відбиває дійсність у формі юридичних знань, оціночного ставлення до права і практики його застосування, правових установок і ціннісних орієнтацій, що регулюють людську поведінку в юридично значимих ситуаціях. При цьому, одним з найбільш складних структурних елементів структури суб'єкта судово-експертної діяльності виступає програма діяльності судового експерта, окремими складовими якої є організаційна, конструктивна, комунікативна, пізнавальна, творча, оціночна, засвідчувальна та виховна складова та здатність приймати виважені рішення у ситуації, що характеризується високими рівнем невизначеності тощо (Джавадов, 2005).

У випадку ускладненого особистісно-професійного становлення судового експерта можливими є суттєві депривації

у процесі виконання професійних експертних обов'язків, зокрема виникнення окрім процесуальних, логічних та гносеологічних також і психологічних помилок у ході експертиз, при проведенні яких судовими експертами неадекватно відображалась інформація на рівні окремих параметрів функціонування відчуття, сприйняття, уявлення та відбувалась викривлена мисленнєва інтерпретація експертної інформації (Абрамова, 2005). На думку авторки, психологічні помилки внаслідок розчленування цілісного об'єкта, явища, події на незалежні та не пов'язані частини; об'єднання різних, не пов'язаних самостійних об'єктів, явищ, фактів у загальне ціле; перебільшення або применшення реальних розмірів, тривалості, сили, яскравості, інтенсивності, а також трансформація, викривлення форми, морфологічних ознак структури в результаті хибного сприйняття об'єкта; додавання та наділення або виключення, пропущення ознак об'єктів; ототожнення та встановлення подібності різних об'єктів та осіб, розрізнення одного й того самого чи однорідних об'єктів.

М. В. Саврасовим креативність суб'єкта навчально-професійної діяльності розглядається як невід'ємна складова його психічного функціонування на метарівні психічної регуляції, що забезпечує ефективність, результативність, суспільне визнання результатів його діяльності та її соціальну важливість тощо. На високих рівнях свідомої особистісно-професійної регуляції життєдіяльності суб'єкта креативна обізнаність та креативна рефлексія наряду із іншими метакогнітивними чинниками забезпечують таку важливу характеристику суб'єкта екстремальних видів професійної діяльності, як здатність приймати оперативні та нетривіальні рішення у ситуаціях, що характеризуються високим рівнем невизначеності (Саврасов, 2021).

Зазначимо, що під професійною успішністю судового експерта ми намагаємося розуміти індивідуально і суспільно обумовлений, активний та інтегративний, глибоко усвідомлюваний процес психологічного та соціального зростання, невід'ємною частиною якого є висока професійна

результативність, а кінцевим результатом є фахова самореалізація та особистісна самоактуалізація фахівця судової експертизи як суб'єкта життєдіяльності. З огляду на дану концептуальну дефініцію, в якості структурних компонент професійної успішності судового експерта, ми в межах дослідження, перш за все прагнемо розглядати не стільки власне окремі психічні характеристики фахівця, скільки результат їх усвідомлення, оцінки та самооцінки, співвіднесення їх суб'єктом із вимогами професійної діяльності, тобто рівні свідомого пізнання, самомоніторингу, самоконтролю, тобто на метакогнітивному рівні функціонування суб'єкта судово-експертної діяльності у контексті його професійної успішності.

Методи дослідження. В якості методів дослідження нами використовується аналіз та синтез психологічної та юридичної літератури з теми дослідження, психолого-діагностичне обстеження, методи математико-статистичної обробки матеріалу (кількісний та якісний аналіз отриманих в ході експерименту даних, процедура дискримінантного аналізу). З психолого-діагностичною метою нами використані наступні методики: тест креативності Є. Торренса для діагностики творчих здібностей (креативності) людини у скороченому варіанті зображувальної (фігурної) батареї «Закінчи малюнок»; тест вербальної креативності дорослих С. Медніка у модифікації у груповому скороченому варіанті методики із однієї серії (20 триад); тест Р. Амтхауера (9 субтестів) для вимірювання рівня інтелектуального розвитку; методика діагностики метапам'яті Т. І. Доцевич (ЕІММ) (Доцевич, 2015), що складається з трьох блоків (мнемічна обізнаність (МО), мнемічна рефлексія (МР), метамнемічне відтворення (ММВ) та експериментально-інтроспективна методика «Метакреативні здібності» (ЕІМСА), що складається з двох блоків – «Обізнаність в сфері креативності» та «Рефлексія в сфері креативності» метою яких є визначення рівня орієнтації досліджуваного у процесах, видах та шляхах сприяння повноцінному функціонуванню власної креативності та визначенню міри диференційованості її самооцінки (Саврасов, 2021).

Експериментальною базою нашого дослідження стало Донецьке відділення (у м. Полтава) Національного наукового центру «Інститут судових експертиз імені Засл. Професора М. С. Бокаріуса». До складу емпіричної виборки увійшли судові експерти, що працюють за різними напрямками судово-експертної діяльності, мають різний за тривалістю досвід професійної активності, загальною кількістю 30 осіб та віком від 27 до 50 років.

Результати дослідження. Основним завданням емпіричного дослідження було визначення ролі інтелекту, креативності та метакогнітивної регуляції пізнавальної діяльності в професійній успішності суб'єкта судово-експертної діяльності, для чого було застосовано дискримінантний аналіз. Дискримінантний аналіз використовувався в нашому дослідженні для вирішення двох основних завдань: 1) визначення вирішальних правил (обчислення дискримінантних рівнянь), які дали б можливість за значеннями вихідних (дискримінантних) змінних віднести кожного досліджуваного до групи співробітників із високою професійною успішністю або до групи співробітників із задовільною професійною успішністю; 2) визначення ваги кожної дискримінантної змінної для того, щоб можна було виявити предиктори поділу вибірки співробітників на групи.

Обчислення дискримінантних рівнянь дає можливість прогнозувати тип розвитку професійної успішності судового експерта. Використовувався покроковий (з включенням) метод дискримінантного аналізу. Нижня межа толерантності (тобто заходи надмірності змінних) була задана на рівні 0,01. Значення F-відношення, при якому дискримінантна змінна включалася в аналіз – 1,00; значення F-відношення виключення – 0,001. Всі ці величини встановлені за типовими значеннями у відповідному модулі Statistica 6.0.

Процедура дискримінантного аналізу здійснювалася на основі переліку дискримінантних змінних, що увійшли в модель на статистично значущому рівні (відображені в таблицях 3.22 – 3.24), лямбди (λ) Уїлкса – для оцінки якості дискримінації

груп судових експертів за рівнями професійної успішності, часткової лямбди (partial) λ – для характеристики одиничного внеску відповідної дискримінантної змінної в розділову силу моделі, результатів класифікації, на основі яких були побудовані дискримінантні рівняння – для прогнозу рівня професійної успішності (результати подані нижче у Таблиці 1).

Таблиця 1

Змінні, що увійшли до моделі дискримінації типів професійної успішності суб'єкта судово-експертної діяльності

Показники	Лямбда Уїлкса	Часткова	F-виключ.	p	Толер.	1-толер.
Мнемічна обізнаність	0,309	0,997	0,39	0,534	0,658	0,342
Мнемічна рефлексія	0,309	0,998	0,27	0,607	0,521	0,479
Метамнемічне відтворення	0,311	0,992	1,06	0,306	0,567	0,433
Креативна обізнаність	0,316	0,976	3,19	0,050	0,516	0,484
Креативна рефлексія	0,308	1,000	0,00	0,945	0,447	0,553
Субтест 1 «Доповнення речень»	0,310	0,996	0,55	0,458	0,640	0,360
Субтест 2 «Виключення зайвого»	0,311	0,992	1,06	0,306	0,637	0,363
Субтест 3 «Аналогії»	0,308	1,000	0,00	0,957	0,554	0,446
Субтест 4 «Узагальнення»	0,325	0,950	6,75	0,010	0,453	0,547
Субтест 5 «Завдання на рахунок»	0,315	0,980	2,62	0,108	0,437	0,563
Субтест 6 «Ряди чисел»	0,313	0,984	2,14	0,146	0,401	0,599
Субтест 7 «Вибір фігури»	0,317	0,971	3,79	0,049	0,263	0,737
Субтест 8 «Завдання з кубиками»	0,318	0,970	3,98	0,048	0,352	0,648
Субтест 9 «Пам'ять»	0,308	1,000	0,03	0,867	0,581	0,419
Біглисть образної	0,311	0,992	0,98	0,325	0,404	0,596

креативності						
Оригінальність образної креативності	0,311	0,992	0,98	0,324	0,188	0,812
Абстрактність назви образної креативності	0,339	0,911	12,64	0,001	0,525	0,475
Спротив замкненню образної креативності	0,310	0,996	0,54	0,462	0,371	0,629
Розробленість образної креативності	0,311	0,992	1,03	0,311	0,283	0,717
Біглисть вербальної креативності	0,309	0,999	0,18	0,670	0,659	0,341
Гнучкість вербальної креативності	0,329	0,936	8,78	0,004	0,355	0,645
Оригінальність вербальної креативності	0,309	0,999	0,11	0,736	0,397	0,603
Розробленість вербальної креативності	0,311	0,991	1,14	0,288	0,326	0,674

Дана модель утворилася на основі прийнятих до розгляду 23 показників. Лямбда (λ) Уїлкса, загальна для всієї моделі, дорівнює 0,308, виділені змінні можна вважати достатньо надійними предикторами дискримінації ($F=12,58$, $p < 0,0001$).

Аналіз λ Уїлкса для окремих предикторів, а також значень часткової λ дає наступний перелік предикторів за ступенем їх значущості та важливості для моделі пояснення високої професійної успішності у процесі судово-експертної діяльності: 1) абстрактність назви образної креативності; 2) гнучкість вербальної креативності; 3) здатність до узагальнення; 4) здатність до просторового узагальнення; 5) просторова уява; 6) креативна обізнаність.

Статистична значимість цих предикторів знаходиться в діапазоні від $p < 0,05$ до $p < 0,001$.

Таким чином, найбільш надійний розподіл судових експертів за рівнем професійної успішності (задовільний чи

високий рівень) може бути здійснений за допомогою наступних якостей особистості: здатністю давати абстрактну назву образам уяви як характеристикою образної креативності; гнучкість вербальної креативності як характеристикою вербальної креативності; здатністю до вербального узагальнення як характеристикою вербального інтелекту; здатністю до просторового узагальнення як характеристикою просторового інтелекту; просторовою уявою як характеристикою просторового інтелекту; креативною обізнаністю як характеристикою метакреативності.

Для кожної з двох груп судових експертів були обчислені класифікаційні рівняння, які можна використовувати в практичній роботі для прогнозування професійної успішності суб'єкта судово-експертної діяльності. Рівняння містять коефіцієнти при змінних лінійних функцій та вільні члени. Вони мають такий вигляд:

«Висока професійна успішність» = 1,64 Абстрактність назви образної креативності + 0,09 Гнучкість вербальної креативності + 0,24 Здатність до узагальнення + 0,14 Здатність до просторового узагальнення + 0,48 Просторова уява + 0,35 Креативна обізнаність – 357,48.

«Задовільна професійна успішність» = -1,85 Абстрактність назви образної креативності – 0,03 Гнучкість вербальної креативності + 0,13 Здатність до узагальнення + 0,08 Здатність до просторового узагальнення + 0,40 Просторова уява – 0,58 Креативна обізнаність – 326,10.

Висновки. Результати проведеного дослідження дозволяють стверджувати зокрема наступне: 1) шляхом теоретичного аналізу встановлено, що хоча професійне функціонування судового експерта обумовлене такими особистісними його якостями, як висока суспільну мотивація до роботи в судово-експертних організаціях, потреба у праці і задоволенням цієї потреби експертною діяльністю, можливість зреалізуватися саме у такій діяльності, потреба виконувати роботу великої суспільної значущості, бажання сприяти реалізації правосуддя, наявність розвиненого почуття особистої відповідальності за свою діяльність, втім важливими його

детермінантами виступають когнітивні та креативні характеристики суб'єкта судово-експертної діяльності; 2) високій успішності судового експерта у сфері професійної діяльності сприяють висока абстрактність назви образної креативності, помірна гнучкість вербальної креативності, помірна здатність до узагальнення, помірна здатність до просторового узагальнення, просторова уява та креативна обізнаність; 3) помірна успішність судового експерта у сфері професійної діяльності пов'язана із низькою абстрактністю назви образної креативності, низькою гнучкістю вербальної креативності, середньою здатністю до узагальнення, здатністю до просторового узагальнення, здатністю до просторової уяви та низькою креативною обізнаністю; 4) констатуємо наявність теоретичних та методичних передумов подальшої цілеспрямованої та систематичної розвивальної роботи, основною метою якої є оптимізація психологічного функціонування судового експерта в процесі професійної діяльності.

Література:

Абрамова В. М. (2005) Експертні помилки: сутність, генезис, шляхи подолання: автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.09. Київ. 18 с.

Джавадов Ф. М. (2000) Концептуальні основи розвитку судової експертизи в сучасних умовах: автореф. дис... д-ра юрид. наук: 12.00.09. К., 2000. 30 с.

Доцевич Т. І. (2015) Компетентність суб'єкта педагогічної діяльності: метакогнітивний аспект: монографія. Х.: Вид-во «Діса плюс». 346 с.

Лефтеров В. О. (2008) Особистісно-професійний розвиток фахівців екстремальних видів діяльності: автореф. дис... д-ра психол. наук: 19.00.09. Харків. 37 с.

Саврасов М. В. Регулятивні чинники креативності суб'єкта навчально-професійної діяльності: дис... д-ра психол. наук: спец. 19.00.07 «Педагогічна та вікова психологія». Одеса, 2021. 484 с.

Стрілець Г. О. (2009) Генезис системи судово-експертних установ в Україні та напрямки їх діяльності: автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.09. Київ. 19 с.

*Оригінальний рукопис отриманий 3 травня 2023 року
Стаття прийнята до друку 21 травня 2023 року*